

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

За загальною редакцією

Надії ЧЕРНУХИ,
докторки педагогічних наук, професорки,
Сергія ПЕТКОВА,
доктора юридичних наук, професора,
Тетяни ЗАХАРІНОЇ,
докторки педагогічних наук, доцентки

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ–2025

Рекомендовано до друку
Вченою радою Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 13 від 17.07.2025 року)

Рецензенти:

Данилюк І. В. – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, декан факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ);

Сейко Н. А. – докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри соціальних технологій Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир);

Чубенко А. Г. – доктор юридичних наук, професор, заступник начальника Полтавської обласної військової адміністрації (м. Полтава).

Укладачі:

Авсієвич А. В., Бакуліна О. С., Балабушка Є. О., Бериславська О. М., Бирик Д. Д., Бортняк К. В., Бочелок В. Й., Вановська І. М., Васильєва-Халатникова М. О., Вольська О. М., Губа М. І., Демченко В. М., Деревянко Б. В., Джус О. А., Дзиговський А. В., Захаріна Т. І., Золотарьова М. К., Ігумнова О. Б., Карелін В. В., Катеринчук К. В., Коваленко І. Е., Ковальська Н. М., Коновалова О. В., Кононець В. П., Копотун І. М., Костенко Д. В., Кравченко О. О., Красілова Ю. М., Кузнецова О. А., Куниця Т. Ю., Курилок Ю. Б., Кучер В. А., Кучерявий А. О., Кучерявий О. Г., Латутін Ю. О., Литовченко О. В., Лопушинська Н. М., Лопушинський І. П., Лютіна Т. І., Макарова Т. П., Малиношевський Р. В., Маркова С. В., Марченко Н. В., Микитюк М. А., Москаленко А. М., Мота А. Ф., Олійник В. В., Омельченко С. О., Петков С. В., Петухова І. О., Пригула О. Л., Проніна О. В., Савельчук І. Б., Самбор М. А., Сірих М. В., Скриньковський Р. М., Сотніченко М. М., Співак Я. О., Стецюк С. П., Тарасюк Л. С., Тернопільська В. І., Токарук Л. С., Трубанінов М. А., Файчук О. Л., Філіппова В. Д., Чернуха Н. М., Чубук Р. В., Чуйко О. В., Шамрай Б. М.

*Відповідальність за зміст термінів, достовірність поданих даних
і точність наведених цитат несуть автори (співавтори).*

Соціальна робота. Термінологічний словник / за заг. ред. Н. Чернухи, С. Петкова, Т. Захаріної. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 484 с.

ISBN 978-966-667-918-8

У сучасних умовах соціальна робота стала одним із чинників національної стійкості. Групою вчених на основі практичного досвіду розроблено визначення найпоширеніших термінів, які мають відношення до соціальної роботи. Розміщено довідкові матеріали щодо застосування цих термінів у нормативно-правових актах України, навчально-науковій роботі. Розроблений словник сприяє формуванню спільного розуміння й використання відповідних термінів фахівцями, представниками владних структур, дослідниками, медіа й громадськістю, а також підвищенню ефективності комунікації у сфері соціальної роботи на національному та міжнародному рівнях.

Видання стане в пригоді представникам органів державної та місцевої влади та незалежним експертам, фахівцям соціальної сфери, фахівцям із супроводу ветеранів й офіцерам соціального супроводу, науково-педагогічним працівникам і здобувачам вищої освіти, аспірантам та ад'юнктам, представникам громадських організацій та всім, хто цікавиться проблемами соціальної роботи.

УДК 364-78(038)

Видання здійснено за підтримки Благодійної організації «Благодійний фонд «Спас Україна»

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-918-8

© Колектив авторів, 2025
© Юрінком Інтер, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
А.....	7
Б.....	36
В.....	53
Г.....	95
Д.....	132
Е.....	165
Є.....	180
Ж.....	181
З.....	184
І.....	197
К.....	222
Л.....	240
М.....	241
Н.....	265
О.....	276
П.....	282
Р.....	354
С.....	368
Т.....	425
У.....	437
Ф.....	440
Ц.....	449
Ч.....	454
Ш.....	456
Ю.....	458
Я.....	461
Алфавітний показчик.....	463
Відомості про авторів.....	474

ПЕРЕДМОВА

В умовах невизначеності й мінливості геополітичного середовища зміцнення національної стійкості має важливе значення для держави та суспільства. Підвищення рівня соціального захисту громадян є пріоритетним для України. Протягом останніх років у громадських обговореннях, фаховій літературі та українському законодавстві набула поширення відповідна лексика, яка формалізує зміст соціальної роботи. Експерти часто використовують терміни, які є запозиченими з інших мов, але не завжди загальнозживаними й зрозумілими широкому загалові. Відтак побутує різне трактування й неузгодженість низки термінів, а це не сприяє єдиному розумінню завдань, що стоять перед представниками органів державної та місцевої влади й незалежними експертами, фахівцями соціальної сфери й офіцерами соціального супроводу, науково-педагогічними працівниками.

У низці нормативно-правових актів України внормовано частину термінології згаданої царини, але деякі активно вживані терміни або не мають визначень, або їхні тлумачення мають специфічний характер, оскільки стосуються різних сфер діяльності. Це зумовлено почасти тим, що такі терміни є багатозначними й потребують уточнення щодо галузі їх застосування. Водночас низка нормативних актів містить визначення певних термінів у сферах соціальної роботи, соціального захисту, соціального супроводу, кризового менеджменту тощо, які варто брати до уваги в контексті процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Війна, розв'язана російським терористичним урядом проти української держави, стала викликом для українських вчених, які досліджують питання захисту вразливих груп населення. Особливо важливою стала підтримка воїнів, які найкращі роки свого життя віддають для захисту добробуту суспільства, і потребують допомоги у вирішенні побутових питань, лікування, навчання та працевлаштування. Сім'ї військовослужбовців: дружини і чоловіки, діти та батьки місяцями не бачать членів своїх родин, які зі зброєю в руках боронять не тільки Вітчизну, а й цивілізаційні надбання українського народу. Соціальні механізми напрочуд складні та чутливі, а мова є основою взаємодії, тому кожен термін, який вживається в соціальній площині, має нести змістовне навантаження, зрозуміле учасникам комунікаційного процесу.

Термінологічний словник соціальної роботи є результатом партнерства і співпраці між кафедрами Київського національного університету імені Тараса Шевченка (кафедрою соціальної реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології та кафедрою соціальної роботи в військах (силах) військового факультету соціальних та поведінкових наук Військового інституту), а також кафедрою державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського за участі представників інших закладів вищої освіти,

науковців і практиків, коло інтересів яких охоплює проблеми соціальної роботи у різних сферах суспільних відносин.

Термінологічний словник соціальної роботи вмістив у себе не лише загальноприйняті терміни та поняття, що стосуються соціальної роботи, а й важливі терміни юридичного та військового змісту. Це обумовлено необхідністю врахування багатьох аспектів, що можуть впливати на роботу соціальних працівників у різних умовах, зокрема при взаємодії з правоохоронними органами, військовими структурами або в умовах правових та військових викликів. Такий підхід створює комплексне уявлення про соціальну роботу в сучасному контексті, що включає багатоаспектність компетенцій, необхідних соціальному працівнику для ефективного здійснення професійної діяльності.

Укладачі Термінологічного словника достатньою мірою усвідомлюють значення теоретичних ідей, законів, закономірностей, які становлять базу для практичного досвіду у соціальній сфері, відповідно до положень Закону України «Про вищу освіту» (2017), Закону України «Про соціальні послуги» (2019), Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 1021). Розроблений термінологічний словник сприяє формуванню спільного розуміння й використання відповідних термінів фахівцями, представниками владних структур, дослідниками, медіа й громадськістю, а також підвищенню ефективності комунікації у сфері соціальної роботи на національному та міжнародному рівнях.

Розуміючи, що ефективний глосарій потребує постійного вдосконалення, заохочуємо його користувачів надсилати свої критичні побажання. Слушні зауваження щодо запропонованого матеріалу, пропозиції нових термінів та їхніх значень, рекомендації стосовно функціональності й презентації буде враховано в наступних виданнях.

Зауваження й побажання просимо надсилати на адресу: Кафедра соціальної реабілітації КНУ імені Тараса Шевченка, 03680, м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 2а, e-mail: srsp.psy@knu.ua

*Чернуха Надія, доктор педагогічних наук, професор,
Петков Сергій, доктор юридичних наук, професор,
Захаріна Тетяна, доктор педагогічних наук, доцентка*

АЛФАВІТ

Аа Бб Вв Гг Ґґ Дд Ее Єе Жж Зз Ии Іі Її Йй Кк
Лл Мм Нн Оо Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц Чч
Шш Щщ Ъ ъ Юю Яя

— А —

Абілітація (від лат. *«habilitātiō»* — «пристосування, можливість») — це процес освоєння та розвитку раніше несформованих функцій і навичок, що має вирішальне значення для осіб з функціональними обмеженнями.

У Законі України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005) дається наступне визначення: *«абілітація — система заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування»*.

Абілітація відрізняється від спорідненого з ним поняття «реабілітація», яке використовується для опису процесу відновлення навичок і здібностей, втрачених або порушених через травму, хворобу чи інші фактори. Розуміючи відмінності між цими двома термінами та унікальними потребами кожної людини, постачальники медичних та соціальних послуг можуть запропонувати ефективні та індивідуальні заходи, щоб допомогти людям реалізувати свій потенціал і жити повноцінним життям. Різниця між абілітацією та реабілітацією є важливою у випадку раннього втручання.

У Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (2020) *абілітація* визначається, як «комплекс заходів, що допомагають особі з вродженими та/або такими, що виникли у ранньому віці, обмеженнями повсякденного функціонування, досягти оптимального рівня функціонування у її середовищі». У цьому визначенні робиться акцент на тому, що процес абілітації є найбільш актуальним для дітей із вродженими функціональними порушеннями, й абілітаційні заходи для них є обов'язковою і важливою умовою їхньої соціалізації.

Враховуючи різноманіття клінічних, фізичних та психологічних особливостей дітей раннього віку, принципове значення має мультидисциплінарний підхід до процесу абілітації, що полягає у застосуванні комплексу заходів медичного, педагогічного та соціального характеру шляхом взаємодії спеціалістів різного профілю. Практика абілітації як правило здійснюється у формі розробки та реалізації Програм абілітації з урахуванням нозології абілітанта. До прикладу, програма абілітації для дітей з ДЦП включає: лікувальну фізкультуру, ортопедичні процедури, фізіотерапію, масаж, спеціальні укладки, фармакологічний вплив, педагогічну та логопедичну корекцію та інші заходи.

Література:

1. Заплатинська, А. Б. Нейропсихологічні основи укладання програми комплексної абілітації для дітей раннього віку // *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць*. 2017. Вип. 34. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 33–37.

2. Медико-психологічні аспекти реабілітації й абілітації в епоху турбулентності: зб. наук. пр. / за заг. ред. засл. лікаря України, проф. О. А. Панченка. Київ: КВІЦ, 2021. 420 с. URL: <https://zenodo.org/record/5788817#.YoSVAFwzZ0w>

3. Психологія абілітації та паліативна психологія / уклад. Л. Дейнека. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2022.

Олена ЧУЙКО

Агресивність — розглядається як внутрішня психологічна характеристика, яка відображає індивідуальні можливості особистості проявляти агресію у своєму поведінковому спектрі. Причинами агресії та агресивної поведінки можуть бути: невдоволення собою; страх; невпевненість; почуття провини; недовіра; погане самопочуття, перевтома; алкоголь, наркотичні речовини, медичні препарати; дитячі психічні травми і дефекти виховання; фільми, ігри, телепередачі зі сценами насильства. Вона проявляється в різних формах, які залежать від різновиду агресії (фізичної, вербальної, пасивної та ін.), і це може бути, наприклад, вербальний спалах або фізичне зіткнення. Розуміння характеристик агресивності потребує знання її біологічних основ, психологічних вимірів, соціальних впливів та поведінкових проявів. З точки зору еволюції, агресивність відіграє важливу роль у виживанні та тісно пов'язана з конкуренцією, яка часто спостерігається як у тваринному, так і в людському суспільстві.

Нейробіологічно на агресивність впливають кілька ділянок мозку та нейрохімічних систем. З точки зору нейрохімії, у формуванні агресивності значною є роль нейромедіаторів, таких як серотонін, дофамін і гормони, такі як тестостерон. Психологічно на агресивність можуть впливати особистісні риси та емоційні стани. Люди з високим рівнем таких рис як імпульсивність, низька толерантність до фрустрації та схильність до ворожості, більш схильні до агресивних спалахів. Гнів часто є попередником агресії, особливо коли люди відчувають, що їх скривдили або їм погрожують. Когнітивні процеси також сприяють агресивній поведінці, наприклад, люди з упередженням ворожої атрибуції більш схильні інтерпретувати неоднозначні соціальні сигнали як загрозливі, що призводить до більшої ймовірності агресивної реакції. Психічні розлади, наприклад, періодичний вибуховий розлад (ПВР), також пов'язані з підвищеною агресією, особливо коли ці стани пов'язані з дефіцитом емоційної регуляції або контролю імпульсів. Хронічний стрес може порушити регуляцію систем реагування організму на стрес, що призводить до підвищеної дратівливості та агресії.

На агресивність також впливають індивідуальні відмінності, такі як темперамент, ранній життєвий досвід і стан психічного здоров'я. Деякі люди від природи більш схильні до агресивної поведінки через свій темперамент, що характеризується високою реактивністю або дратівливістю. Необхідно зазначити, що гендерні відмінності теж впливають на рівень агресивності. Чоловіки, як правило, демонструють вищий рівень фізичної агресії порівняно з жінками, що традиційно пояснюється біологічними факторами, такими як рівень тестостерону.

При цьому жінки так само схильні до реляційної агресії, яка передбачає нанесення шкоди соціальним зв'язкам або репутації іншої людини за допомогою таких тактик як ізоляція, плітки або маніпуляції. Ця форма агресії є більш витонченою і непрямую, ніж фізична агресія, але може мати значний психологічний вплив на її об'єкти.

У сучасному суспільстві розуміння характеристик агресивності має вирішальне значення для подолання насильства та конфліктів як у міжособистісному, так і в суспільному контексті. Соціальні (агресивні моделі поведінки вдома, в громаді чи в ЗМІ) та екологічні (бідність, соціальна нерівність і насильство) фактори відіграють вирішальну роль у розвитку та прояві агресивності.

Література:

1. Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей»: від 26.01.2022 р. № 2010-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text>
2. Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021 «Про національну стратегію у сфері прав людини». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
3. Москалець В. П. Загальна психологія: підручник. Київ: Ліра, 2020. 564 с.
4. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб.: 4-те вид., випр. і доп. Київ: Каравела, 2020. 418 с.

Наталія КОВАЛЬСЬКА

Адаптація (від. лат. *adapto* — пристосовую) — це процес взаємодії живих організмів та оточуючого середовища, який призводить до пристосування до умов життєдіяльності.

Термін «адаптація» вперше був уведений у науковий обіг у значенні пристосування. Адаптацію розглядають у різних науках як у широкому — пристосування до середовища, так і у вузькому сенсі — відображає аспект, що відноситься до індивідуального розвитку організму. У біології адаптацію розглядають як здатність усього живого пристосовуватися до оточуючого середовища. У філософії — це встановлення гармонії системи із зовнішнім та внутрішнім середовищем. У кібернетиці адаптацію асоціюють з категоріями саморегуляції, управління, оптимізації і визначають як реагування системи, що самоуправляється, на мінливі умови середовища. У психології адаптацію розглядають у контексті властивості, активності, здатності, індивідуально-психологічної особливості особистості і тлумачать як рівновагу між індивідом (когнітивними структурами) і середовищем. У соціології розглядають як процес активного пристосування людини чи групи людей до нового або зміненого соціального середовища. У педагогіці адаптацію розглядають як здатність розвиватися в постійно змінюваному освітньому середовищі.

Єдиного визначення «адаптації» немає. Це пояснюється багатоваріантністю форм, механізмів та носіїв адаптації. Відстежено три напрями визначення

поняття «адаптація»: за значенням пристосування організмів до середовища, визначення через «головну» ознаку, визначення адаптації і як процесу, і як результату.

Розрізняють різні види адаптації, проте зазвичай вони взаємозв'язані. Наприклад, психологічна адаптація особистості в суспільстві відбувається завдяки таким психологічним механізмам як рефлексія, ідентифікація, емпатія тощо. Соціальна адаптація — допомога у проведенні аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, організації денної зайнятості та дозвілля. Соціально-психологічна адаптація — це можливість безконфліктного існування в умовах країни, яка приймає мігрантів. Вона не передбачає відмови від національних переваг.

Література:

1. «Про затвердження Порядку та умов забезпечення соціальної та професійної адаптації осіб, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членів сімей таких осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.11.2024 р.).
2. Єрмоєнко О. Сутність поняття «адаптація» в міждисциплінарному аспекті. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. С. 211–218.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
4. Козубовська І., Марусинець М. Я. Деякі особливості соціально-психологічної адаптації мігрантів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. (8 (42)). С. 329–343.

Дмитро КОСТЕНКО

Адаптація військовослужбовців — це складний процес пристосування особистості до особливих умов військової служби, що часто включають високий рівень ризику, фізичне навантаження та психологічний тиск. Вона проявляється в здатності військового зберігати функціональну стійкість та ефективність в екстремальних умовах, підтримуючи психічну рівновагу й емоційну стабільність. Процес адаптації дозволяє розвинути навички контролю над емоціями, підвищити стійкість до стресу і здатність реагувати на небезпеку. Особливе значення в цьому процесі мають психологічні механізми, що допомагають справлятися з тривалим впливом стресогенних факторів, зокрема в умовах бойових дій, де військовослужбовці проходять кілька фаз звикання. Здатність пристосуватися до таких умов часто знижується після тривалого перебування в зоні бойових

дій, що може призвести до психологічного і фізичного виснаження. Може використовуватися у двох значеннях.

1. Складний та багаторівневий процес, у якому проявляється здатність людини пристосуватися до умов, що становлять серйозну загрозу для фізичного і психічного здоров'я.

Військовослужбовці проходять етапи звикання до бойової обстановки, які вимагають розвитку психологічної стійкості для подолання страху та стресу. Перші 20–25 діб у бойових умовах є періодом, коли в організмі відбувається активація адаптивних ресурсів, спрямованих на підтримку ефективності та стійкості. У цей час формується своєрідна емоційна стабільність і загартованість, що дозволяє військовим зберігати впевненість і боєздатність.

Однак після близько 30–40 діб у стані бойової готовності відбувається виснаження цих резервів, що стає причиною помітного зниження морально-психологічних можливостей військовослужбовців. Постійний стрес, фізичні навантаження і психічне напруження в умовах обмеженого відпочинку призводять до виснаження і зниження ефективності адаптаційних механізмів. У цей період часто з'являється підвищена тривожність, емоційне виснаження та втома, що може суттєво впливати на загальну боєздатність та психоемоційний стан військовослужбовця.

2. Процес комплексної підтримки військових, що включає психологічну реабілітацію, соціально-економічну допомогу та інтеграцію у цивільне життя з метою забезпечення їхнього повноцінного функціонування у суспільстві.

Адаптація військовослужбовців після повернення до цивільного життя включає такі основні складові:

– психологічну — оволодіння системою цінностей (нормами, установками, зразками поведінки), культурою, які існують у цивільному середовищі, з метою виконання наявних у ньому вимог до особистості;

– правову — освоєння правових норм, які регламентують соціальний і правовий статус особи, звільненої з військової служби, та членів її сім'ї, визначають їх права, обов'язки і можливості, а також оволодіння інформацією про державні органи, установи і організації, які можуть допомогти в освоєнні таких норм і реалізації своїх прав і можливостей;

– професійну — залежно від професії спеціалізоване удосконалення наявних професійних знань, умінь і навичок або оволодіння новими та подальше успішне працевлаштування.

Література:

1. Куркова К. М., Луценко–Миськів Л. І. Соціальна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Право та державне управління*. 2024. № 1. С. 309–316.

2. Павлюк М. М., Овдій І. В. Психологічна адаптація військовослужбовців збройних сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 6 (70) С. 134–141.

Віталій БОЧЕЛЮК